

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÜNYASINDA YAS TUTMA ÂDETLERİ VE TAZİYE MERASİMLERİ

Cihan PİYADEOĞLU*

ÖZET: Ölüm olgusu, yaşayan her canlının mutlaka karşılaştığı bir durumdur. İnsanlığın başlangıcından bu yana ölü yakınları, ölüm karşısında farklı davranış biçimleri sergilemişlerdir. Bu davranış biçimleri kuşkusuz Büyük Selçuklular döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Hangi statüde olursa olsun ölen herkes için taziye merasimleri düzenlenirken, yas tutma âdetlerinde ise sosyal statüye uygun olarak farklı davranışlar sergilenabilmektedir. Büyük Selçuklular'ın farklı etnik ve dînî unsuru bir arada barındırmış olması bu farklılığın temel sebebi olarak göze çarpmaktadır. Makalemizde Bütük Selçuklularda yas tutma âdetleri ve taziye merasimleri hakkında örnekleriyle birlikte değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Yas, Taziye, Merasim, Ölüm

rites of mourning and condolence ceremonies during the great seljukids period

ABSTRACT: Death is a part of life. From time immemorial, humans have expressed sadness for the loss of their loved ones. As societies evolved in different parts of the World, they developed different attitudes and traditions to death. Rites of mourning of course were held for everyone in the Great Seljukid State but they differed according to the status of the deceased. Since Great Seljukid State extended from Central Asia to Asia Minor and Syria, it comprised large numbers of ethnic and religious groups and hence it had different rites of mourning and condolence ceremonies. In this paper the societal attitudes towards death in the Great Seljukid State are dealt with.

Key Words: Death, Rites of Mourning, Condolence ceremonies, tradition, Seljukids.

İslâm öncesi Türk topluluklarında görülen “yoğ/yuğ” âdetleri, İslâm'ın büyük kitleler halinde kabul edilmiş olmasına rağmen Selçuklular zamanında da büyük ölçüde devam ettirilmiştir. İslâm öncesi Türk kültüründe var olan “yoğ merasimleri” hakkında İbrahim Kafesoğlu¹: “*Eski Türklerde ölüm hâlinde yas törenleri yapılır, kırlarda ise, ölüünün bulunduğu çadır etrafında sür'atli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz, kulak bıçakla çizilerek kan akatılır, ölenin atları, kuyrukları kesilerek kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi.*” şeklinde bir açıklama getirmektedir. Verilen bu tarifte görülen uygulamalarla, Büyük Selçuklular'ın hüküm sürdüğü dönem ve coğrafyada ölüm sonrasında gösterilen bazı davranışlar büyük benzerlik taşımaktadır.

Büyük Selçuklular döneminde hanedana mensup veya sıradan halktan birisinin ölümünden sonraki yas tutma âdetlerinde bazı farklılıklar görülebilmektedir. Bununla birlikte var olan benzerlikler daha fazladır. Taziye merasimleri ise ölen herkesin ardından düzenlenen tek ortak fiil olarak görülmektedir. Taziye, Arapça'da herhangi bir kimseyi, başına gelen

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1993, s. 290.

felaketten dolayı sabretmeye teşvik etmek, Türkçe’de ise yakını ölen bir kimseyi teselli etmek, baş sağlığı dilemek anlamına gelmektedir². Dönemimizde sultan, vezir, hanedana mensup herhangi bir kişi, âlim, vâiz veya sıradan halktan birisi için taziye merasimleri düzenlenmektedir. Taht için mücadele eden hanedan mensupları, rakibinin ölümünden sonra taziye için oturmakta, hatta bu durum sultana isyan etmiş bir kardeş için de gerçekleştirilmektedir.

Konumuz olan yas âdetleri ve taziye merasimlerini Selçuklu hanedanına mensup kişiler, vezirler, Nizâmülmülk’ün aile mensupları, ulemâ ve sıradan halk için düzenlenenler şeklinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu alanda Büyük Selçuklular hanedanı ile ilgili olarak Tuğrul Bey’in (1040-1063) ölümü sonrasında gerçekleşen olaylar, en iyi örneklerden birini teşkil eder. Tuğrul Bey, Rey’de vefat ettikten sonra Vezir Amîdülmülk, 70 fersahlık mesafeyi 3 günde alarak başkente ulaşmış, bu süre zarfında Tuğrul Bey’in ölümü halktan ve askerden gizlenerek devlet işlerinin muntazam bir şekilde devam ettirilmesi sağlanmıştı. Cenazenin yıkanması ve diğer defin işleriyle önceleri Çağrı Bey’in eşi olup, onun ölümünden sonra kayınbiraderi Tuğrul Bey ile evlenmiş olan hatun ve onun hâdimi Ferruh ilgilenmişti.³ Sultanın ölümü duyurulduktan sonra bazı emîr ve saray mensupları eski Türk âdeti gereğince elbiselerini yırtmak istemiş, ancak vezir bu işlerle uğraşmanın zamanının olmadığını belirterek buna engel olmuştur. Vezir Amîdülmülk’ün Tuğrul Bey’in veliahdı Süleyman’ı tahta çıkarmasına bazı emîrler karşı çıkarak Alp Arslan adına hutbe okutmuşlardı. Çıkan bu kargaşa sonraki dönemde hemen hemen bütün hanedan üyeleri için tertip edilen taziye merasiminin başkent Rey’de Tuğrul Bey adına tertip edilmemesine sebep olmuştur. Nitekim kaynaklarımız da Tuğrul Bey için taziye merasimi yapıldığı konusunda bilgi zikretmemektedir. Bununla birlikte Abbâsîler’in veziri Fahrüddeve İbn Cehîr, Bağdat Sahnü’s-Selâm’da (selâmlık) 26 Ramazan 455/22 Eylül 1063 tarihinde Tuğrul Bey adına bir taziye merasimi düzenlemiştir⁴. Kaynağımız⁵ bu merasime katılan insan sayısının, Tuğrul

² F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 308; Şemseddîn Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 416; R. Strothman, “Ta‘ziye”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, XII/1, 73.

³ Erkek için yengeyle evlenme durumu anlamına gelen Levirat hakkında bkz. Musa Şamil Yüksel, “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Erzincan 2010, s. 2027 vd.

⁴ Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi’l-mülûk ve’l-ümem*, çev. Ali Sevim, *Makaleler*, Ankara 2005, II, 513; Ebu’l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fî’l-tarih*, çev. Abdülkerim Özyayın, İstanbul 1987, X, 41; el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü’n-nusra ve Nuhbetü’l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999, s. 24, 26; Şemseddîn Ebu’l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu Sibt İbnü’l-Cevzî,

Bey'in 447/1055 tarihinde Bağdat'a girdiği gün toplanan kalabalıkla aynı miktarda olduğunu zikretmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı Sultan Alp Arslan (1063-1072) döneminde yapılan ilk taziye merasimi, taht iddiacısı Kutalmış b. Arslan Yabgu için gerçekleştirilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tuğrul Bey'in ölümünden sonra bazı emîrlerin de desteği sonucunda Süleyman'ı bertaraf ederek Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Alp Arslan'a Selçuklu hanedanından Kutalmış rakip olmuştur. Muharrem 456/Ocak 1064 tarihinde gerçekleşen savaşta mağlup olan Kutalmış, sadece mağlup olmakla kalmamış hayatını da kaybetmişti. Sultan Alp Arslan, hükümdarlığını tanımayan ve kendisiyle taht uğruna mücadeleye girişen Kutalmış adına taziye için oturmuş, taziyeleri kabul etmişti⁶.

Büyük Selçuklular döneminde eski “yoğ, yuğ” âdetleriyle en fazla benzerlik gösteren yas tutma merasimi, Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra kızı tarafından gerçekleştirilmiştir. Alp Arslan'ın Seferiyye Hâtun'dan doğan ve Abbâsî veliahdı Muktedî Biemrillâh ile evlenmiş olan kızı (464/1072), nikâhtan kısa süre sonra ölen babası Sultan Alp Arslan için yas tutmak amacıyla elbiselerini çıkarmış, cariyelerin saçlarını yolmuş, kendi saçlarını yolmak istemişse de halife buna engel olmuştu. Bununla birlikte o bazı ihsanlarda bulunmuş ve toprak üzerinde oturarak sürdürdüğü yas hâlini, yedi gün sonra halifenin isteğiyle sona erdirmişti. Diğer taraftan sultanın ölüm haberi Bağdat'a ulaştığında Vezir Fahrüddeve b. Cehîr, Sahnû's-Selâm'da 8 Cemaziyelevvel 465/20 Ocak 1073 tarihinde taziye için oturmuş, üç gün devam eden taziye günlerinde Bağdat'taki çarşılar kapatılmış, en son günde de halifeden üzüntüsünü belirten bir tevkî çıkmıştı⁷.

Sultan Melikşah (1072-1092) zamanında Selçuklu hanedanından olup kendisine taziye merasimi düzenlenen ilk kişi Ayaz b. Alp Arslan olarak

Mirâtü'z-zamân fi tarihi'l-'ayân, çev. Ali Sevim, *Makaleler*, Ankara 2005, II, 173 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 142; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 143 vd.; aynı mlf, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTKY, Ankara 1992, s. 11, 151-152; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995, s. 47; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002, s. 362.

⁵ Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Trk. Trc.*, II, 175.

⁶ İbnü'l-Esîr, X, 48-49; Köymen, *Alp Arslan*, s. 46.

⁷ İbnü'l-Cevzî, *Trk. Trc.*, II, 542; İbnü'l-Esîr, X, 79; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Trk. Trc.*, II, 284; Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, XII, 227; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, I, 114; Turan, *Selçuklular*, s. 193; Köymen, *Alp Arslan*, s. 153; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 74.

kaydedilmektedir. Sultan Alp Arslan ölüm döşegindeyken Belh şehrini oğlu Ayaz'a iktâ etmişti⁸. Yaklaşık bir yıl sonra Ayaz'ın ölüm haberi Sultan Melikşah'a ulaştığında bu durumdan memnun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Vezir Nizâmülmülk: “*Kardeşinin ölümüne sevinme, aksine onun için taziyet düzenle*” diyerek Melikşah'a öğüt vermiş, neticede Sultan Melikşah, vezirinin tavsiyesine uyarak kardeşi için taziye düzenlemiştir⁹. İbnü'l-Esîr¹⁰, 466/1073-1074 yılı olaylarını naklederken verdiği bilgide: “...*Ayaz bu sene öldü. Böylece sultan amcası Kavurd'un şerrinden kurtulduğu gibi onun şerrinden de kurtulmuş oldu.*” diyerek Ayaz'ın Sultan Melikşah için sorun olduğunu dile getirmektedir. Buna rağmen Melikşah'ın kardeşi için taziye merasimi düzenlemesi, bu uygulamanın sıradan bir gelenek olmadığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Sultan Melikşah'ın Terken Hâtun'dan doğma oğlu Davud'un ölümünden sonra tuttuğu yas konusunda da kaynaklar önemli bilgiler vermişlerdir. 474/1081-1082 tarihinde vefat eden oğlu için Melikşah çok üzülmüş, cesedin alınıp yıkanmasına uzun süre izin vermemiş, öyle ki ceset kokmaya başlamıştı. Hatta sultanın intihara bile teşebbüs ettiği, ancak çevresindeki emîrlerin buna mani olduğu kaydedilmektedir. Yemeyi-içmeyi bırakan sultan, telâş ve korku içinde, aşırı sabırsız, bu sebeple elbisesini çekiştirip duran bir ruh hâline bürünmüştü. Hatta teselli edilmemek için bulunduğu yerin kapılarını bile kapattırmıştı. Diğer taraftan Melik Davud için Türkler saltanat sarayında toplanarak saçlarını-başlarını yolmuşlar, saraydaki hizmetliler de aynı şeyi yapmış, kadınlar ise ağıtlar yakmıştı. Ayrıca hâdimler atların alınlarındaki kâkülleri ve kuyruklarını kesmiş, eyerlerini ters çevirmiş, üzerlerine karalar sürmüşler ve atlara kara örtüler giydirmişlerdi. Halk da evlerinde ve sokaklarda bu yasa iştirak etmiş ve bu durum yedi gün boyunca devam ettirilmiştir. Davud'un ölüm haberi Bağdat'a ulaştığında halifenin veziri Amîdüddevle, Sahnü's-Selâm'da üç gün boyunca taziye için oturmuştu¹¹.

Sultan Melikşah'ın yaşadığı diğer kayıp da Veliahd Ahmed olmuştur. Ahmed, 481/1088-1089 tarihinde, 11 yaşındayken Merv'de vefat etmişti. Onun ölümüyle birlikte yas tutmanın gereği olarak hiç kimse ata binmemiş, insanlar, özellikle de kadınlar sokaklarda feryat-figan etmişlerdi. Kerh

⁸ Bundârî, s. 46.

⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 296; Ahmed b. Mahmûd, I, 122; Köymen, *Alp Arslan*, s. 153; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 81-82.

¹⁰ *el-Kâmil*, X, 93. Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular*, s. 201; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 28.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 562; İbnü'l-Esîr, X, 116; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 375-376; İbn Kesîr, XII, 251-252; Ahmed b. Mahmûd, I, 140; Turan, *Selçuklular*, s. 209; Köymen, *Alp Arslan*, s. 152; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 117.

beldesinde pek çok kişi yas için toplanmış, halk üzüntüsünü belirtmek için kapılarını siyaha boyatmıştı. Bağdat'ta da taziye merasimi düzenlenmiş ve bu merasim yedi gün boyunca devam etmişti¹².

Sultan Melikşah'ın Abbâsî Halifesi Muktedî ile evli ve Ca'fer b. Muktedî Biemrillâh'ın annesi olan kızı Mahmelek¹³, kocasının kendisinden yüz çevirdiğini belirterek babasına şikâyette bulunmuştu. Sultanın isteği üzerine halife, eşinin baba ocağına dönmesine izin vermiş, Mahmelek de Isfahan'a varduktan kısa süre sonra Şevval 482/Ocak 1090 tarihinde vefat etmişti. Bu gelişme üzerine Bağdat'ta yedi gün süren taziye merasimi tertip edilmiş, halife de Sultan Melikşah'a taziye sunmak üzere iki komutanını göndermişti¹⁴. Melikşah'ın torunu olan Ca'fer b. Muktedî Biemrillâh'ın Cemaziyelevvel 486/Mayıs-Haziran 1093 tarihinde ölümü sonrasında da Bağdat'ta taziye merasimi düzenlenmiş, bu merasim için vezir ve devlet erkânı 3 gün boyunca taziye için oturmuştu¹⁵.

Büyük Selçuklu sultanı olmasına rağmen kendisi için taziye merasimi düzenlenmeyen diğer bir kişi de Melikşah'tır. Sultan Melikşah'ın ölümü eşi Terken Hatun tarafından tıpkı Tuğrul Bey'in ölümü gibi gizli tutulmuştur. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra eşi Terken Hatun, veliahd Berkyaruk'un yerine kendi oğlu Mahmûd'u tahta çıkartabilmek için eşinin ölümünü gizli tutmuş, hatta cenazesini bile saklamıştır. Ölümün gizli tutulması sebebiyle eller yanaklara vurulmamış, elbiseler de yırtılmamıştı. Ancak Mahmûd adına hutbe okutulduktan sonra Melikşah'ın eşi¹⁶ taziye için oturmuş, Abbâsî veziri Amîdûddeve eşinin ölümünden dolayı kendisine taziyelerini sunmuştur¹⁷.

Büyük Selçuklular döneminde taht mücadelelerinin en yoğun yaşandığı dönem hiç kuşkusuz Sultan Melikşah'ın ölümü sonrasıdır. İlk fırsatta Melikşah'ın veliahdı olan Berkyaruk'a küçük kardeşi Mahmûd rakip olarak çıkartılmış, Melikşah'ın eşi ve Mahmûd'un annesi olan Terken Hatun'un organizasyonu ile gerçekleşen bu durum, iki kardeşin mücadelesi ile devam etmişti. İlk mücadelede yenilen Mahmûd, başkent Isfahan'a çekilmiş, Berkyaruk da Suriye hâkimi ve diğer taht iddiacısı amcası Tutuş ile yaptığı mücadeleyi kaybetmiş ve Terken Hatun'un ölümünü fırsat bilerek Isfahan'a

¹² İbnü'l-Esîr, X, 152; İbn Kesîr, XII, 271; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 114.

¹³ Bkz. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 137; İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 581.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, X, 157; İbn Kesîr, XII, 272; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 132-133.

¹⁵ İbn Kesîr, XII, 287.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî (Trk. Trc., II, 585), Melikşah'ın eşini Zübeyde Hatun olarak zikreder. Doğrusu Terken Hatun olmalıdır. Zübeyde Hatun da Melikşah'ın eşi olmakla birlikte, veliahd ve diğer taht iddiacısı olan Berkyaruk'un annesidir.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 585; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 210.

gelmeyi uygun görmüştü. Başkent o sırada Emîr Üner tarafından idare edilmekteydi. Şehre giren Berkyaruk hemen tutuklanarak gözlerine mil çekilmek istenmiş, tam bu sırada Mahmûd'un çiçek hastalığına yakalanması bu planın ertelenmesine neden olmuştu. Mahmud'un kısa süre sonra ölmesi (Şevval sonu 487/Kasım 1094) üzerine Berkyaruk hapisten çıkartılarak tahta oturtulmuştu¹⁸. Bundan sonra Sultan Berkyaruk (1092-1104)'un kardeşi Mahmûd için taziyeleri kabul etmesi maksadıyla bir merasim tertip edilmişti¹⁹. Sultan Berkyaruk'un gözlerine mil çekilmesine, hatta öldürülmesine sebep olabilecek olan kardeşi Mahmûd'un ölümünden sonra bile taziye merasimi düzenlemiş olması, bu geleneğin hanedan için önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Sultan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında da uzun süren bir taht mücadelesi yaşanmıştı. Sultan Berkyaruk'un ölümünü Musul şehrini kuşattığı sırada öğrenen Muhammed Tapar da taziyeleri kabule başlamıştı²⁰.

Büyük Selçuklu Sultanları adına düzenlenen son taziye merasimini Sencer, ağabeyi Sultan Muhammed Tapar adına gerçekleştirmişti. Sultan Muhammed Tapar, 24 Zilhicce 511/18 Nisan 1118 tarihinde vefat ettiğinde kardeşi Sencer, muhtemelen Merv şehrinde bulunmaktaydı. Ölüm haberi kendisine ulaştığında çok üzülmüş, benzeri görülmedik şekilde mahzûn ve kederli bir ruh haline bürünmüştü. O, taziyeleri kabul etmek için oturmuş, ayrıca şehrin kapılarını yedi gün boyunca kapalı tutmuş ve hatiplere de ağabeyinin yapmış olduğu iyiliklerden bahsetmeleri konusunda emirler vermişti²¹.

Büyük Selçuklu hanedanına mensup birisi için düzenlenen ve kaynağımızın kaydettiği en son taziye merasimi Sultan Melikşah'ın eşi, Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Sencer'in annesi olan Seferiyye Hâtun'un ölümü münasebetiyle gerçekleştirilmişti. İbnü'l-Esîr'in kaydettiği bu bilgiye göre²², Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar, ninesinin Merv'de ölümü dolayısıyla Bağdat'ta bir taziye merasimi tertip etmişti. Yine aynı kaynağın ifadesiyle bu merasimin bir benzeri o güne kadar yapılmış değildi.

¹⁸ Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999, s. 52-53; Râvendî, I, 139; İbnü'l-Esîr, X, 199; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 145.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, X, 199.

²⁰ İbnü'l-Esîr, X, 311.

²¹ İbnü'l-Esîr, X, 435; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTKY, Ankara 1990, s. 150; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 204-205.

²² *el-Kâmil*, X, 469.

Büyük Selçuklular döneminde düzenlenen taziye merasimleriyle ilgili olarak ifade edilebilecek en ilginç bilgiyi Sultan Sencer'in ölümünden sonra İbnü'l-Esîr²³ nakletmekte ve: “*Ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca adına okunmakta olan hutbeye son verildi. Dîvânda taziye için merasim düzenlenmedi.*” demektedir. Bu bilgi bile Büyük Selçuklu Devleti'nin gerçekten sona erdiğine kanıt gibidir. Nitekim Abbâsîler, sultanların ölen çocukları için bile taziye düzenlemişken, Sultan Sencer'e taziye düzenlemeyerek Büyük Selçuklu Devleti'nin sona erdiğini kabul ettiklerini göstermek istemişlerdir.

Büyük Selçuklular coğrafyasında düzenlenen taziye merasimleri bunlarla sınırlı değildir. Bundârî²⁴, Irak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmûd'un eşi ve Sultan Mes'ûd'un kızı olan Gevher Hâtun'un vefat ettiğini, Sultan Muhammed'in taziye için oturduğunu ve çok ağladığını zikretmektedir. Ayrıca “*ulemâ zümresi içinde ben de bulunuyordum*” şeklinde verilen bilgidir, ulemânın da taziye için saraya gittiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yas tutma âdetleri ve taziye merasimleri vezirler ve vezir ailesine mensup kişiler için de düzenlenmektedir. Nitekim Sultan Alp Arslan'ın tahta çıkmasından sonra azledilen Vezir Amîdülmülk'ün öldürülmesi sırasında eşi, iki kızı ve cariyeleri feryat-figan etmeye başlamış, başlarını açarak toprak serpmişlerdi²⁵.

Büyük Selçuklu Devleti denildiğinde akla gelen önemli simalardan birisi de hiç kuşkusuz Vezir Nizâmülmülk'tür. Nizâmülmülk'ün ölüm haberi 18 Ramazan 485/22 Ekim 1092 tarihinde Bağdat'a ulaştığında halk çok üzülmüş, şairler onun için şiirler söylemişti. Vezir Amîdüddeve ve reisler dîvânda üç gün boyunca taziye için oturmuşlar, halktan her kesim taziye için gelmiş, halife de üzüntülerini belirten bir tevkî çıkarmıştır²⁶.

Nizamülmülk'ün oğlu ve kızı için de taziye merasimleri düzenlenmiştir. Nizamülmülk'ün oğlu Cemâlülmülk, Sultan Melikşah'ın Ca'ferek adındaki maskarasını babasını taklit etmesinden ötürü sultanın huzurundan çıkartmış ve öldürmüştü. Buna çok sinirlenen sultan, bir emîrini Cemâlülmülk'ü öldürmekle görevlendirmiş, neticede Cemâlülmülk şerbetine zehir konulmak suretiyle öldürülmüştü. Recep 475/Kasım-Aralık 1082 tarihindeki ölümünden önce annesini Nişâbü'r'a çağıran Cemâlülmülk, annesinin yanına ulaşmasından sonra da ölmüştü. Bunun üzerine annesi başına toprak saçmış, kendisi, yakınları ve gulâmlarının saçları yolunmuş, atların yeleleri kesilmiş

²³ İbnü'l-Esîr, XI, 187.

²⁴ *Zübde*, s. 224.

²⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 223; Köymen, *Alp Arslan*, s. 152.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 594; İbn Kesîr, XII, 281; Turan, *Selçuklular*, s. 218.

ve bunlar ölünün bulunduğu çadırın önüne serpilmişti. Onlar ayrıca vücutlarının her yerini siyaha boyamışlardı. Şehirden ayrıldıktan sonra ölen, ancak Nîşâbûr'da gömülen Cemâlülmülk için kardeşi Müeyyidülmülk, Bağdat'ta taziye merasimi düzenlemiş, Abbâsî Veziri Fahrüddeve b. Cehîr ile oğlu Amîdüddeve de taziyede bulunmak üzere gelmişlerdi. Halife ise taziyenin üçüncü gününde elçi göndererek başsağlığında bulunmuştu. Sultan Melikşah da Nizâmülmülk'e oğlunun vefatı sebebiyle taziyede bulunmuş ve “*Merak etme! Sabırlı ol. Ben de senin bir oğlunum.*” diyerek onu teselli etmişti²⁷.

Diğer taraftan Vezir Nizâmülmülk'ün kızı Abbâsî Veziri Fahrüddeve İbn Cehîr'in oğlu Amîdüddeve ile evlendirilmişti. Nizâmülmülk'ün kızı Şevval 470/Nisan-Mayıs 1078 tarihinde doğum yaptıktan bir süre sonra hem kendisi, hem de yeni doğmuş olan çocuk vefat etmişti. Her ikisi de Nizâmülmülk'e hürmeten halifelik sarayında defnedilmiş, diğer taraftan Fahrüddeve ve oğlu Amîdüddeve taziye için Ba‘bü'l-Âmme'deki bir evde üç gün boyunca oturmuşlardı²⁸.

Halkın her kesimine mensup kişiler için de yas tutma geleneklerinin uygulandığını yukarıda belirtmiştik. Ulemâ da birbirleri için taziye merasimleri düzenlemektedir. Büyük Selçuklu dünyasının en ünlü âlimlerinden birisi olan İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me‘alî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî (ö. 478/1085)'nin ölümü sonrasında yaşananlar konumuza en iyi örneklerden birini teşkil eder. İmâmü'l-Haremeyn, hastalandığı zaman Nîşâbûr yakınlarında havası ve suyu iyi olan bir kasabaya götürülmüş ve burada 25 Rebiülâhir 478/20 Ağustos 1085 tarihinde vefat etmişti. Ölümü Nîşâbûr halkı üzerinde şaşılacak derecede bir etki ve kargaşaya neden olmuş ve şehrin her tarafından âğıtlar yükselmeye başlamıştı. Öldüğü gecenin sabahında cenazesi Nîşâbûr'a getirilmiş ve Hüseyin Meydanı'na kadar el üzerinde taşınmıştı. Dükkânlar açılmamış, öğrencileri ona olan saygılarından kalem ve divitlerini kırmış ve o günden itibaren bir yıl boyunca sarık takmamışlardı. Hatta şehrin önemli kişileri bile bir ay boyunca sarık takmaya cesaret edememişti. Diğer taraftan halk da onun vaazlarını verdiği minberi kırmıştı. Halk uzun süre yas tutmaya devam etmiş, şairler mersiyeler söylemiş, öğrencileri de şehirde dolaşarak âğıt yakmaya devam etmişti. Bu durum sadece Şâfi‘î halk için geçerli olmuş,

²⁷ İbnü'l-Esîr, X, 118-119; Bundârî, s. 73-74; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Trk. Trc., II, 384-385; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 199.

²⁸ İbnü'l-Esîr, X, 105.

nitekim İmâmü'l-Haremeyn'in muhalifleri bu yası abartılı bulduklarını ifade etmişlerdir²⁹.

Bu konudaki diğer bir örneğimiz Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin ölümünden sonra gerçekleştirilen faaliyetler olmuştur. Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin ilk müderrisi Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemaziyelâhir 476/Ekim-Kasım 1083 tarihinde vefat etmiş, cenaze namazı Abbâsî sarayında kılınmıştı. Ölümünden sonra fakihler onun için Nizâmiye Medresesi'nde üç gün süren taziye merasimi düzenlemiş, halkın her kesiminden pek çok insan da bu merasime katılmıştı. Ayrıca Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye duyulan saygı göstermek sebebiyle Nizâmiye Medresesi uzun süre kapalı kalmıştı³⁰.

Bahsettiğimiz dönemde cenazenin ardından yaya yürümeğe ölüye saygı belirtisi olarak kabul edilmekteydi. Şâfiî fakih ve reislerinden Ebû Tâhir Abdurrahmân b. Muhammed b. Alek, Şevval 484/Kasım-Aralık 1091 tarihinde Bağdat'ta vefat etmişti. Nizâmülmülk haricindeki sultanın bütün devlet erkânı cenazenin ardından yürümüş, daha sonra düzenlenen taziye merasimine Vezir Nizâmülmülk de katılmıştı³¹.

İbnü'l-Esîr'in³² naklettiği bir diğer taziye merasimi Ebû Nasr Abdürrahîm b. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 514/1120) için düzenlenmişti. Onun ölümünden sonra pek çok yerde, hatta uzak memleketlerde bile taziye merasimleri düzenlenmişti. Bağdat Şeyhü'ş-Şüyûh ribâtında da onun için taziye verilmişti.

Vaiz Ebu'l-Fütûh Muhammed b. el-Fazl b. Muhammed el-İsferâyînî'nin Bistâm'da ölümü üzerine öğrencileri Bağdat'ta taziye merasimi düzenlemişlerdi. Bu merasime hayattayken pek anlaşılamadığı Ali el-Gaznevî de katılmış, hatta Ebu'l-Fütûh'un öğrencilerinden birisi onu merasime gelerek ağlamasından dolayı kınamıştı³³.

²⁹ Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî fimâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut 1984, s. 278; Şemseddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnaî'z-zamân*, İng. çev. Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Paris t.y., II, 122; İbn Kesîr, XII, 261; Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Medreseden Kaçış İmam Gazzâlî'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, çev. Hikmet Gök, İstanbul 2005, s. 68-69; Nurullah Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye ve Tesrât-ı İlmî ve İctimâ-yî Ân*, Tahran 1374 hş., s. 93-94.

³⁰ İbnü'l-Esîr, X, 124; İbn Kesîr, XII, 256; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 175.

³¹ İbnü'l-Esîr, X, 174; İbn Kesîr, XII, 276. İbn Kesîr (aynı yer), bütün devlet büyüklerinin cenazeye yaya olarak katıldığını, sadece Nizâmülmülk'ün yaşlılığını mazeret göstererek bineğine binmiş olarak geldiğini nakletmektedir.

³² İbnü'l-Esîr, X, 464.

³³ İbnü'l-Esîr, XI, 93. İbnü'l-Esîr bu olayı şu şekilde nakletmektedir: "...Ali el-Gaznevî ile birbirlerini çekemezlerdi. Ölünce el-Gaznevî, Bağdat'a gelip taziyede bulundu ve çok ağladı. Ebu'l-Fütûh'un adamlarından birisi el-Gaznevî'ye çok kaba ve ağır sözler söyledi.

Vaiz el-Muzaffer b. Erdeşir el-İbâdî'nin Rebiülâhir 546/Temmuz-Ağustos 1151 tarihinde Hûzistân'da ölümünden sonra oğlu Bağdat'ta taziyele kabule başlamıştı. Halifelik dîvânından bir hacib de bu iş için görevlendirilmişti³⁴.

Taziye merasimlerinin sıradan halk için de uygulandığı görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr'in³⁵, Bâtınîler'in faaliyetleri hakkında; "...Bir insan her zaman geldiği vakitte evine dönmeyecek olursa onun Bâtınîler tarafından öldürüldüğüne kesin olarak inanırlar ve taziye için otururlardı." şeklinde nakletmiş olduğu bilgi, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan her ne kadar gerçekleşmiş olduğu tarih itibariyle Selçuklular zamanında yaşanmamışsa da, o dönem dünyasında gayrimüslimlerin de taziye merasimi düzenledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Kesîr³⁶, Bağdat merkezli 437/1045-1046 yılı olaylarını naklederken Hıristiyan büyüklerinden birisinin öldüğünü ve ailesinin oradaki bir mescidin kapısı önünde taziye kabul etmek üzere oturduklarını nakletmektedir. Ayrıca o, cenazenin gündüz uğurlandığı bilgisini de kaydetmektedir.

Görüldüğü üzere Türkler ve İranlılar, benzer yas âdetlerine sahiptir. Dönem itibariyle Abbâsî sarayında da benzer uygulamaların mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın ölümünden sonra çarşı ve pazardaki dükkânlar kapatılmış, Hâşimî kadınları ve diğer kadınlar ağıtlar yakmış, insanlar elbiselerini parçalamıştı. Ayrıca Bağdat'ın kapıları üç gün boyunca kapalı kalmış ve Abbâsî Veziri İbn Cehîr de 3 gün taziye merasimi için oturmuştu³⁷. Halife Muktedî Biemrillâh'ın oğlu ve Kâim Biemrillah'ın kızı için de taziye merasimi düzenlenmiş, Ali b. Mustazhir Billâh'ın ölümünden sonra davul çalınmasına son verilmiş, halk da taziye için günlerce mecliste oturmuştu³⁸. Bunlara ek olarak Halife Müsterşid, Muktedî Biemrillâh ve Halife er-Râşid için de taziye merasimlerinin düzenlendiği kaydedilmektedir³⁹. Ayrıca Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi Anadolu coğrafyasında buna benzer matem

el-Gaznevî kalkınca öğrencilerinden birisi de taziye için gelmesinden ve çok ağlamasından dolayı onu kınadı ve: 'Sen hayatta iken bu adamdan kaçardın, onu hiç sevmeydin; şimdi gelmiş taziyede bulunuyor, çok gözyaşı döküyor ve üzüntüsünü ifade ediyorsun dedi.' Bunun üzerine el-Gaznevî: 'Ben kendi hâlime ağlıyorum. Eskiden, 'Falanca ile falan şahıs öldü.' denirdi. Bir adamın akrânı ölünce o da gideceğine kesin olarak inanır.' cevabını verdi".

³⁴ İbnü'l-Esîr, XI, 139

³⁵ İbnü'l-Esîr, X, 259

³⁶ *el-Bidâye*, XII, 147.

³⁷ *Bundârî*, s. 52; İbn Kesîr, XII, 233

³⁸ İbnü'l-Esîr, X, 529; İbn Kesîr, 268, 316, 377.

³⁹ İbnü'l-Esîr, X, 197, XI, 63; İbn Kesîr, XII, 386.

âdetleri devam ettirilmiştir⁴⁰. Hatta bu tarz matemlerin İlhanlılar zamanında da var olduğu görülmektedir⁴¹

Sonuç: Vermiş olduğumuz bu örneklerden sonra “yoğ, yuğ” âdetlerinin Büyük Selçuklular zamanında da devam ettirildiğini ve fazlaca önemsendiği söylemek mümkün olabilmektedir. Nitekim Osman Turan⁴², Davud b. Melikşah’ın ölümünden sonra yaşananları: “...*Sultanın bu mâtemi herkese intikal etmiştir, ki eski Türk mâtem (yuğ) an’anesinin devamı bakımından dikkate şayandır.*” diyerek durumu özetlemektedir.

Yas âdetlerinin o dönem coğrafyasında bir arada yaşayan Türkler, İranlılar ve Araplar için ortak bir âdet olup, ritüeller büyük benzerlikler göstermektedir. Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillâh ve Cemâlülmülk b. Nizâmülmülk için tutulan yas, Türkler’in yas âdetleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Hatta bu âdetin İranlılar için de önem taşıdığını Nizâmülmülk’ün Sultan Melikşah’ı kardeşi Ayaz için taziye düzenlemeye teşvik etmesi bilgisi desteklemektedir.

Yas âdetleri ve taziye merasimlerinin Tuğrul Bey’in ve Sultan Melikşah’ın ölümünden sonra düzenlenmemesi tamamen siyasî bir durumdur. Her iki ölüm sonrasında taht mücadelelerinin hemen başlamış olması, merasimlerin düzenlenmemesi ve yas âdetlerinin yerine getirilmeyişinin en önemli sebebi olmuştur. Nitekim Tuğrul Bey öldüğünde Vezir Amîdülmülk, gulâmların yas âdetlerini yerine getirmelerine “zamanı değil” diyerek izin vermemiş, Melikşah’ın ölümü de eşi Terken Hâtun tarafından gizlenmiştir.

Taziye merasimlerinin ölen kişiye ihtiram göstermek yanında devletlerarası siyasette de önemli rol oynadığı görülmektedir. Abbâsîler tarafından Bağdat’ta Büyük Selçuklu hanedan mensupları adına düzenlenen taziye merasimlerinin ihtiram yanında siyasî bir içerik taşıdığı da açıktır. Nitekim hemen hemen her Selçuklu hanedan üyesi için merasim düzenleyen Abbâsî Hilâfeti, Sultan Sencer’in ölümünden sonra dîvânda onun için taziye

⁴⁰ Ahmed Eflâkî (*Menâkibü'l-‘Arifîn*, çev. T. Yazıcı, *Ariflerin Menkabeleri*, İstanbul 1973, I, 29-30), bu konuda şu bilgiyi nakleder: “*Baha Veled (Mevlana’nın babası) öldüğünde, Sultan I. Alâeddîn Keykubat çok elemelenip dövündü. Tam yedi gün saraydan dışarı çıkmadı. Kırk gün de ata binmedi. Tahtı bırakıp hasıra oturdu ve taziye âdetini oturmakla bitirdi.*”.

⁴¹ İlhanlılar dönemi ile ilgili olarak bkz. Osman Gazi Özkuzugüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 291. Gazan Han, 1304 yılında vefat ettiğinde bütün İlhanlı ülkesinde matem alâmeti olarak yırtık elbiseler giyilmiş, minarelere siyah bezler asılmış, pazar, cadde ve meydanlarda gözyaşı dökülmüş, siyah renkli elbiseler giyilerek yedi gün boyunca yas tutulmuştu.

⁴² *Selçuklular*, s. 209.

merasimi düzenlenmemiştir. Bu davranışı, Selçuklu Devleti'nin Sencer ile birlikte sona erdiğinin Abbâsî Hilâfetince kabulü ve ilânı olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd: *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- Ahmed Eflâkî: *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, çev. T. Yazıcı, *Ariflerin Menkıbeleri*, İstanbul 1973.
- Bundârî: *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999.
- İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî fimâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut 1984.
- İbn Hallikân: *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnai'z-zamân*, İng. çev. Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Paris t.y.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000.
- İbnü'l-Cevzî: *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, *Makaleler*, Ankara 2005.
- İbnü'l-Esîr: *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim: *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- _____ : *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1993.
- Kisâî, Nurullah: *Medâris-i Nizâmîye ve Tesîrât-ı İlmî ve İctimâ-yî Ân*, Tahran 1374 hş.
- Köymen, Mehmet Altay: *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- _____ : *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Alp Arslan ve Zamanı, TTKY, Ankara 1992.
- Ocak, Ahmet: *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002.
- Özeydin, Abdülkerim: *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTKY, Ankara 1990.
- Özkuzugüdenli, Osman Gazi: *Gazan Han ve Reformları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Râvendî: *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957.
- Sadreddîn el-Hüseynî: *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan: *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî: *Mirâtü'z-zamân fî tarihi'l-'ayân*, çev. Ali Sevim, *Makaleler*, Ankara 2005.
- Steingass, F.: *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005.
- Strothman, R.: "Ta'ziye", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1993.
- Şemseddîn Sâmî: *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1317.

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÜNYASINDA YAS TUTMA ÂDETLERİ VE TAZİYE MERASİMLERİ

- Turan, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.
- Yüksel, Musa Şamil: “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Erzincan 2010.
- Zerrinkûb, Abdülhüseyin: *Medreseden Kaçış İmam Gazzâlî'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, çev. Hikmet Gök, İstanbul 2005.